

Η επιτροπή αλήθειας και συμφιλίωσης στη Νότια Αφρική

Παναγιώτης Μηλιώνης
Υποψήφιος Διδάκτορας
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου
email: pred15006@rhodes.aegean.gr

Γεώργιος Κόκκινος
Καθηγητής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αιγαίου
email: kokkinos@rhodes.aegean.gr

Αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης είναι η Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης στη Νότια Αφρική. Το θέμα θα εξεταστεί υπό το πρίσμα των δύο τύπων δικαιοσύνης που ακολουθούσε ως τότε η διεθνής κοινότητα (= ποινική / τιμωρητική δικαιοσύνη και επανορθωτική δικαιοσύνη). Πρόκειται για μια χώρα που είχε υποστεί κατάφωρη παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην οποία είχε γίνει τυφλή και ωμή χρήση βίας. Ο προβληματισμός, μετά την κατάλυση του καθεστώτος του Apartheid, αφορούσε το ποια θα ήταν η ενδεδειγμένη αντιμετώπιση των κρουσμάτων ακραίας βίας, ώστε να απονεμηθεί δικαιοσύνη, να γίνει κάθαρση και στη συνέχεια να υπάρξει συμφιλίωση των αντιμαχόμενων πλευρών που θα οδηγούσε στη συγκρότηση του δημοκρατικού καθεστώτος και στην κοινωνικοπολιτική ειρήνευση.

Η μαζική παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αναγνωρίζεται στο πλαίσιο του Διεθνούς Δικαίου ως μια ξεχωριστή μορφή παραβίασης σε σύγκριση με τις εξατομικευμένες περιπτώσεις χρήσης βίας. Η μαζική βία, ως μια ιδιάζουσα εγκληματική συμπεριφορά που λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις, εντοπίζεται συχνότερα σε ενδοκρατικές συγκρούσεις που φανερώνουν την παντελή έλλειψη ανασχετικών ή προληπτικών δομών του κράτους: κυρίως του δικαιοδοτικού του συστήματος. Οι ανυπέρβλητες φυλετικές και ιδεολογικές διαφορές μεταξύ κοινωνικών ομάδων είναι το αίτιο της ύπαρξης βαθιάς κοινωνικής σύγκρουσης και

αποτελούν τον αποφασιστικό παράγοντα έξαρσης των περιστατικών συλλογικής βίας. Η βία σε πολιτικό επίπεδο λαμβάνει, συχνά, τη μορφή της τέλεσης ειδεχθών εγκλημάτων που καταδικάζονται, συλλήβδην, από τη διεθνή κοινότητα.

Ειδικότερα, κατά το χρονικό σημείο που πραγματοποιείται η μετάβαση από ένα αυταρχικό καθεστώς σε ένα καθεστώς δημοκρατικής διακυβέρνησης και καταπαύουν οι εμφύλιες πολεμικές συγκρούσεις, καθώς η κοινωνία βαίνει προς ένα στάδιο ειρηνικής συνύπαρξης, ανακύπτει το ζήτημα της ορθής απονομής δικαιοσύνης. Η απονομή της δικαιοσύνης στις συγκεκριμένες συνθήκες βρίσκει την εφαρμογή της στον όρο της <<μεταβατικής δικαιοσύνης>>, εφόσον αυτή προσδιορίζεται ως «η αντίληψη του δικαίου σε περιόδους πολιτικής μετάβασης».

Ένας από τους σημαντικότερους προβληματισμούς της μεταβατικής δικαιοσύνης αφορά την επιλογή ή όχι της ποινικής δικαιοσύνης (retributive justice), η οποία βασίζεται στους κανόνες του διεθνούς ανθρωπιστικού και ποινικού δικαίου. Σύμφωνα με την ποινική δικαιοσύνη, η ποινική δίωξη και καταδίκη των ενόχων αποτελεί τον ορθότερο μηχανισμό που μπορεί να ανταποκριθεί σε καταστάσεις μαζικής παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εφαρμογή της ποινικής δικαιοσύνης δεν συνιστά ένα καινούριο φαινόμενο σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, καθώς η συγκρότηση των στρατιωτικών δικαστηρίων της Νυρεμβέργης και του Τόκιο (μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου) αποτέλεσαν την απαρχή για την αναγνώριση του δικαιώματος των κρατών να προβαίνουν σε ποινικές διώξεις μαζικών εγκλημάτων. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες και άλλες που ακολούθησαν εκ μέρους της διεθνούς κοινότητας για την επιβολή ποινών κατά της μαζικής παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων έφθασαν στο υψηλότερο επίπεδο συμπύκνωσης το έτος 1998 με τη δημιουργία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου με έδρα την Χάγη. Παρ' όλα αυτά, δεν στάθηκαν ικανές να αποτρέψουν ειδεχθείς εγκληματικές συμπεριφορές που τελέστηκαν στη συνέχεια στο Σουδάν, στην Ουγκάντα και στο Κονγκό. Στον αντίποδα των αξιολογικών κρίσεων περί της αποτελεσματικότητας του μοντέλου της ποινικής δικαιοσύνης για την αποτροπή νέων εγκλημάτων συλλογικής βίας τοποθετείται η άποψη που καταδεικνύει την ανεπάρκεια μιας τέτοιας προσέγγισης στην προώθηση της εθνικής ενότητας και την παγίωση της διεθνούς ειρήνης.

Προέκταση της παραπάνω τοποθέτησης αποτελεί το μοντέλο της επανορθωτικής δικαιοσύνης (restorative justice), που επιδιώκει μέσω της συγκρότησης Επιτροπών Αλήθειας και Εθνικής Συμφιλίωσης αφενός μεν να

αποκαλύψει και να καταγράψει τις θηριωδίες του παρελθόντος, αφετέρου δε να αναδομήσει τον κοινωνικό ιστό, στοχεύοντας στην κοινωνική καταδίκη των θυτών όσο και στη δέσμευση για ενεργό προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο μέλλον. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη λύση για την προάσπιση των θεμελιωδών ανθρωπιστικών αξιών εφαρμόστηκε σε περισσότερες από σαράντα χώρες διεθνώς, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται και η Νότια Αφρική. Ενδεικτικά, στο συγκεκριμένο μοντέλο εστίασαν η Νιγηρία, η Σιέρα Λεόνε και το Ελ Σαλβαδόρ με διαφοροποιημένα, εντούτοις, κάθε φορά, και αποκλίνοντα αποτελέσματα.

Διαπιστώνεται, επομένως, ότι η εφαρμογή της δικαιοσύνης συνοδεύεται από μια προβληματική που πρέπει να ερευνηθεί σχετικώς με την προώθηση των κατάλληλων κάθε φορά νομικών λύσεων που θα λαμβάνονται υπόψη τόσο στην ποινικοποίηση της συλλογικής εγκληματικής συμπεριφοράς όσο και στην εφαρμογή εναλλακτικών μηχανισμών απονομής δικαιοσύνης.

Ενδεικτικά η περίπτωση της Νότιας Αφρικής χαρακτηρίζεται πρότυπη γιατί μετά από ζυμώσεις και διαβουλεύσεις των δυο αντιμαχόμενων πλευρών το σύστημα απονομής δικαιοσύνης που επιλέχθηκε λειτούργησε ως γέφυρα ανάμεσα στην Ποινική Δικαιοσύνη και την Επανορθωτική Δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα, δόθηκαν στην Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης προσεκτικά ισορροπημένες εξουσίες σε ένα εκτεταμένο πλαίσιο έρευνας, εντός του οποίου αυτή έπρεπε να δράσει. Η Επιτροπή βάδισε σε ένα τεντωμένο σχοινί ανάμεσα στις δύο πλευρές της δικαιοσύνης που κρίθηκαν εξίσου αναγκαίες, ώστε να πορευτεί η χώρα με ομόνοια συμβάλλοντας στην εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας και εξασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο την ειρήνη.

Η Επιτροπή Αλήθειας (μετά την ολοκλήρωση των πρώτων δημοκρατικών εκλογών, που έλαβαν χώρα τον Απρίλιο του 1995) έχοντας ως νομιμοποιητική βάση την Πράξη Εθνικής Ενότητας και Συμφιλίωσης του ίδιου έτους, έθεσε σε εφαρμογή τον στόχο της ενότητας της χώρας στις αρχές του 1996. Στο πλαίσιο αυτό, βασικό μέλημα της Επιτροπής ήταν η επιδίωξη της αναζήτησης της αλήθειας σχετικά με τα βίαια περιστατικά που έλαβαν χώρα στη Νότια Αφρική κατά το χρονικό διάστημα 1960-1996 (συγκεκριμένα από την σφαγή στο Sharpeville το 1960 έως και τη δημοκρατική εκλογή του Nelson Mandela στις 27 Απριλίου του 1994). Ο απώτερος στόχος της θέσπισης της Επιτροπής ήταν η δημιουργία μιας συνολικής εικόνας για τη φύση, τα αίτια και την έκταση της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο

συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο. Οποιαδήποτε άλλη παραβίαση εκτός του χρονικού πλαισίου που αναφέραμε δεν ενέπιπτε στην αρμοδιότητα της Επιτροπής. Στην Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης (TRC) οποιοσδήποτε αισθάνθηκε ότι έχει υπάρξει θύμα των θλιβερών γεγονότων βίας είχε το δικαίωμα να εμφανιστεί και να ακουστεί η μαρτυρία του. Επιπλέον, οι θύτες μπορούσαν να δώσουν κατάθεση, να ομολογήσουν τα εγκλήματά τους και στη συνέχεια να κάνουν αίτηση για ασυλία / αμνηστία. Μια αίτηση που η Επιτροπή θα αξιολογούσε και θα συναινούσε ή όχι, ανάλογα με το εάν το αίτημα του μεταμελημένου θύτη πληρούσε τα θεσπισμένα κριτήρια: το πρώτο κριτήριο ήταν το έγκλημα που είχε διαπράξει ο θύτης να εντασσόταν στο πλαίσιο της συλλογικής βίας για πολιτικούς λόγους και το δεύτερο αφορούσε το εάν και κατά πόσο ο θύτης είχε ομολογήσει την πλήρη αλήθεια σχετικά με τα εγκλήματα που είχε διαπράξει. Η Επιτροπή περιλάμβανε μέλη που έχαιραν εκτίμησης και αναγνώρισης τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στη διεθνή κοινή γνώμη. Της Επιτροπής ηγούνταν ο αρχιεπίσκοπος Desmond Tutu, ένας εμβληματικός άνθρωπος σε αυτή τη μετάβαση από την κατάφωρη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη χρήση ωμής βίας στη δημοκρατία και την κοινωνική ειρήνευση. Προς το σκοπό της εύρυθμης λειτουργίας της Επιτροπής θεωρήθηκε απαραίτητη η ανάθεση των επιμέρους καθηκόντων της σε τρεις αυτοτελείς και ανεξάρτητες μεταξύ τους υπο-επιτροπές: α) στην Επιτροπή Παραβίασης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Humans Rights Violations Committee), β) στην Επιτροπή Αποζημιώσεων και Επανορθώσεων (Reparations and Rehabilitations Committee), καθώς και γ) στην Επιτροπή Χορήγησης Αμνηστίας (Amnesty Committee). Η πρώτη υπο-επιτροπή ήταν υπεύθυνη για τις συγκεντρώσεις μαρτυριών σχετικά με τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες ανήλθαν στις 21.000 και έλαβαν ευρεία δημοσιότητα. Το στοιχείο της δημοσιότητας είναι αξιοσημείωτο γιατί σε αυτό βοήθησαν καθοριστικά η Κοινωνία των Πολιτών και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Η κατάθεση μαρτυριών αποσκοπούσε στη γνωστοποίηση και την παραδοχή των εγκλημάτων ως μέσον αποτροπής της επανάληψης παρόμοιων περιστατικών βίας στο μέλλον. Η δεύτερη υπο-επιτροπή επικεντρώθηκε σε συστάσεις μη δεσμευτικού χαρακτήρα προς το κράτος, αναφορικά με το θέμα των αποζημιώσεων στα θύματα όσο και με αυτό των ενδεδειγμένων μέσων αποτροπής νέων περιστατικών προσφυγής στη συλλογική βία. Τέλος, η τρίτη υπο-επιτροπή ήταν εξουσιοδοτημένη να χορηγεί αμνηστία στους δράστες των εγκλημάτων κατόπιν υποβολής σχετικής αίτησης και δημόσιας ακρόασης (οι σχετικές αιτήσεις ανήλθαν σε 7.000). Η χορήγηση αμνηστίας ήταν το

στοιχείο που διαφοροποιούσε το παράδειγμα της Νότιας Αφρικής σε σύγκριση με άλλες Επιτροπές Αλήθειας και Συμφιλίωσης, όπως λόγου χάρη αυτές της Λατινικής Αμερικής. Ήταν η πρώτη φορά που το συγκεκριμένο θεσμοθετημένο όργανο είχε μια τόσο σημαντική αρμοδιότητα, καθώς και τη διακριτική ευχέρεια αμνήστευσης των εγκλημάτων. Με την ολοκλήρωση του έργου της Επιτροπής στη Νότια Αφρική και την υποβολή της σχετικής έκθεσης, ένας σημαντικός αριθμός δραστών (849 αιτήσεις έγιναν δεκτές) απαλλάχθηκε από την ποινική δίωξη. Εύλογα γίνεται αντιληπτό ότι σε μια χώρα, η οποία έχει υποστεί «εκκωφαντικές» εκρήξεις βίας στο εσωτερικό της, απαιτείται σοβαρή προσπάθεια και θέληση και από τις δύο αντιμέτωπες και αντιμαχόμενες πλευρές ώστε να πορευθούν ειρηνικά και ενωμένες για ένα κοινό πλέον σκοπό.

Η περίπτωση της Νότιας Αφρικής, με την επιτυχή μετάβαση στο δημοκρατικό καθεστώς και με τη συναίνεση του πληθυσμού, αποδεικνύει την αποτελεσματικότητα της Επιτροπής και το ελπιδοφόρο μήνυμα που εκπέμπει το πνεύμα της καταλλαγής των πολιτικών παθών. Αυτό όμως δεν πρέπει να μας εμποδίσει να αναφερθούμε στα κακώς κείμενα κατά τη διάρκεια του έργου της. Στην Επιτροπή εξετάστηκαν 2.548 περιστατικά θυτών οι οποίοι επιθυμούσαν αμνήστευση των εγκλημάτων τους. Εγκλημάτων τα οποία πραγματοποιήθηκαν σε 1.888 μέρες και σε 267 διαφορετικούς χώρους ανά την επικράτεια. Τα παραπάνω στοιχεία είναι χαρακτηριστικά, ώστε να αντιληφθεί κανείς το τιτάνιο έργο που είχε να φέρει εις πέρας η Επιτροπή με την εκδίκαση ξεχωριστών περιπτώσεων υπό το πρίσμα όμως της διαρκούς επιβεβαίωσης της εθνικής ενότητας. Είναι ευνόητο λοιπόν ότι δεν εξετάστηκαν όλες οι περιπτώσεις, για την ακρίβεια μόνο το 10% των προσώπων που κατέθεσαν εμφανίστηκαν στις δημόσιες ακροάσεις. Επιπροσθέτως, μέσω της επιθυμίας της Επιτροπής για άμεσα αποτελέσματα προκειμένου να ολοκληρωθεί, το συντομότερο, το έργο της, δόθηκε προτεραιότητα σε μαρτυρίες που αφορούσαν ειδική εγκλήματα (δολοφονίες, βιασμοί). Ως επακόλουθο, μαρτυρίες που αφορούσαν απαγωγές ή εξαναγκαστικές μετακινήσεις κοινωνικών ομάδων έμειναν επί της ουσίας <<δίχως φωνή>> στη δημόσια ακρόαση. Ένας άλλος παράγοντας που δεν λειτούργησε, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, ήταν η αρμονική συνύπαρξη μεταξύ Ποινικής και Επανορθωτικής Δικαιοσύνης. Η εσωτερική διαμάχη υπέσκαπτε τις λειτουργίες της Επιτροπής. Η Ποινική Δικαιοσύνη μέσω των λειτουργών της (Δικαστές, Εισαγγελείς) έβαζε εμπόδια νομικής φύσεως στον τρόπο λειτουργίας της Επιτροπής. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι αρκετές από τις αποφάσεις που λάμβαναν οι επιμέρους Επιτροπές, όπως

η Επιτροπή Αποζημιώσεων, που ζήτησε να αποδοθεί ένα συμβολικό ποσό στα θύματα ή στις οικογένειές τους ως αποζημίωση για τα εγκλήματα που είχαν υποστεί, δεν είχαν αντίκρισμα στο κράτος. Αυτό συνέβη είτε λόγω έλλειψης πόρων είτε εξαιτίας κακής συνεννόησης και ανυπαρξίας κατάλληλων δομών και μηχανισμών. Όλες αυτές οι δυσλειτουργίες δεν μειώνουν στο ελάχιστο την προσπάθεια της Επιτροπής. Αντιθέτως, στο πλαίσιο της σχετικής διεθνούς συζήτησης γίνεται γόνιμη ανταλλαγή απόψεων που μόνο κερδισμένη θα βρει τη Διεθνή Κοινότητα και τις Επιτροπές που θα συγκροτηθούν στο μέλλον.

Η κριτική προσέγγιση των δύο διαφορετικών νομικών δρόμων για την αντιμετώπιση της βίαιης καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τόσο στη Νότια Αφρική όσο και σε άλλες περιοχές του πλανήτη, μπορεί να μας δώσει το έναυσμα να σκεφτούμε ότι καμία από τις δύο υπάρχουσες λύσεις δεν καλύπτει τις εν μέρει αντιθετικές επιθυμίες των δραστών και των θυμάτων. Το βασικό που επετεύχθη, όμως, από αυτή τη διαδικασία είναι η συζήτηση, η κοινωνική διαβούλευση, ο ηθικός αναστοχασμός, η ιστορική αυτογνωσία.

Ενδεικτική γενική βιβλιογραφία

Bloxham, Donald, *The Holocaust on Trial: The War Crimes Trials in the Formation of History and Memory*, Ph. D. thesis (Southampton, 1998)

Boraine, Alex, *A Country Unmasked: Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Chapman, Audrey R. and Hugo van der Merwe, (eds). *Truth and Reconciliation in South Africa: Did the TRC Deliver?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

Cohn-Sherbok, Dan, *Understanding the Holocaust* (London: Cassell, 1999)

Cowles, William B., *Trials of War Criminals (Non-Nuremberg)*, *American Journal of International Law*, 42(1948)

Elazar Barkan Alexander Karn (Eds.), *Taking Wrongs Seriously: Apologies and Reconciliation* (Stanford University Press Stanford, California), (2006)

Elin, Siri Gloppen, and Astri Suhrke,(eds). *Roads to Reconciliation*. Lanham, MD: Lexington Books, 2005. Chapters on Argentina, Bosnia and Herzegovina, Cambodia, El Salvador, Mozambique, and Angola, Rwanda, Sierra Leone, and Timor-Leste.

Gibson, James L.,*Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* New York: Russell Sage Foundation, 2004.

Posel, Deborah, and Graeme Simpson, (eds). *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Johannesburg: Witwatersrand University Press, 2002

Priscilla B. Hayner: *Unspeakable truths : Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*: First published in 2001 Paperback edition published 2002
Routledge

Rotberg, Robert I., and Thompson, Dennis (eds.), *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions* (Princeton,NJ:Princeton University Press,2000).

Tusa Ann and Tusa John, *The Nuremburg Trial* (London:Atheneum,1983)

Veale, F. J. P. *Advance to Barbarism: How the Reversion to Barbarism in Warfare and War Crimes Trials Threatens our Future* (Appleton,Wis.:Nelson,1953).